

Între „orientalism” și obiectivitate: etnografia rusă și Basarabia în a doua jumătate a secolului XIX

Andrei CUȘCO

Abstract

This paper discusses the interaction between the discourses of empire and nation as it emerged in the debates about the proper object of research and the criteria for legitimacy of the newly founded discipline of ethnography in the Russian Empire in the last decades of the 18th and throughout the 19th century. A special emphasis will be laid upon the particular features of the appearance and evolution of ethnographic preoccupations in the Russian Empire starting with the second half of the 18th century, when the first attempts at the synthesis and classification of ethnographic enquiries can be discerned, and spanning the first half of the 19th century. In this context, the case of Bessarabia represents an illustrative example of the uneasy interaction between the specialized and supposedly “objective” knowledge of learned experts and the agendas of the central and local authorities and officials. My basic goal has been to uncover the relationship between the “imperial” and the “universalistic” dimensions of Russian ethnography.

Key words: Russian Empire; Bessarabia; ethnography; orientalism; Imperial Geographical Society.

Modernizarea, cu multiple fațete și variații, rămâne unul dintre cele mai interesante, dar și controversate subiecte de cercetare ale științelor sociale. Chiar dacă pretențiile universaliste ale „paradigmei modernizării” din anii 1960-70 sunt de domeniul trecutului, acest concept rămâne util în descrierea și explicarea mutațiilor sociale, economice, tehnologice și spirituale survenite pe continentul european mai ales în ultimele secole. Deși nu este neapărat să fim de acord cu opinia lui Immanuel Wallerstein privind importanța fundamentală a științelor (în primul rând sociale) pentru procesul modernizării, totuși nu putem nega impactul decisiv pe care l-a avut instituționalizarea și dezvoltarea lor asupra evoluției concepțiilor despre societatea umană și structura acesteia. În acest scurt eseu, voi încerca să schițez câteva sugestii privind interacțiunea dintre „modernitate” (în sensul larg al acestui cuvânt), știință și politică prin evocarea unui subiect deosebit de relevant, dar încă puțin studiat – etnografia din Imperiul Rus în perioada de cristalizare și definire a preocupărilor acestei subdiviziuni a „științelor despre om”. Voi acorda o atenție deosebită analizei particularităților apariției și evoluției preocupărilor etnografice în Imperiul Rus începând cu a doua jumătate a secolului XVIII, când se pot identifica primele încercări de sintetizare și clasificare a ob-

servațiilor etnografice, și până la desăvârșirea consacării instituționale a acestei discipline, odată cu fondarea, în 1845, a Societății Geografice Ruse, care includea și o secție de etnografie, dedicată în special promovării și coordonării investigațiilor în acest domeniu. Vor fi evidențiate mai ales aspectele care țin de „subordonarea” sau „dependența” etnografiei (ambii termeni sunt pur convenționali, din lipsa unor noțiuni mai nuanțate) de aparatul administrativ și de interesele politice ale statului rus, ceea ce un istoric american preocupat de această problemă a numit „știința în serviciul imperiului”.¹ În acest context, cazul Basarabiei mi se pare o exemplificare destul de reușită a complexității interacțiunii „cunoașterii” specializate și presupus obiective a experților și a agendei administrației și funcționarilor statului, care deseori erau în contradicție evidentă, iar altele puteau coincide. Scopul meu de bază a fost să problematizez relația dintre latura „imperială” și cea „universală” a etnografiei ruse, subliniind atât implicarea directă și uneori agresivă a etnografilor în practicile discursive și administrative ale statului, cât și dificultățile practicării etnografiei într-un imperiu multinațional, în care această disciplină și-a impus o agendă „națională”. Printre întrebările la care încerc să răspund, cele mai importante sunt: Care era poziția etnografilor ruși față de popoarele „neruse” ale Imperiului (*inorodtsy*)? Exista, oare, vreo deosebire între metodele și scopurile studierii „materialului etnografic” al acestora față de cel al „națiunii dominante”? Poate fi aplicat modelul propus de Edward Said în lucrarea sa „Orientalism” în cazul Rusiei? Care era rolul instituțiilor științifice specializate ruse (Societatea Geografică Rusă, Societatea de Istorie și Antichități din Odesa etc.) în furnizarea informațiilor „veridice” și în articularea politicii administrației ruse în Basarabia? Deși Basarabia figurează doar ca „obiect” al observațiilor etnografice, semnifică acest lucru existența unui „discurs dominant” al „centrului imperial” sau, dimpotrivă, e o încercare de a trata această regiune cu aceeași „echidistanță”, ca și pe orice alt teritoriu din componența Imperiului?

Înainte de a purcede la examinarea acestor probleme, se impune o scurtă incursiune în istoriografia subiectului dat, atât în ceea ce privește etnografia rusă în general, cât și în cazul concret al Basarabiei. În primul rând, în tradiția academică rusă, definiția disciplinei etnografice se deosebește radical de cea dată de tradiția occidentală. „Etnografia” în Rusia (și, mai târziu, în URSS) a fost concepută încă în perioada inițială a instituționalizării ei (anii 40 ai secolului XIX) în opoziție explicită față de „etnologia” vest-europeană sau nord-americană (nu fără controverse, după cum voi arăta mai jos). Printre particularitățile specifice Rusiei pot fi menționate: caracterul eminentement descriptiv și absența aproape totală a observațiilor generale sau de natură teoretică; lipsa preocupărilor pentru aspectul

¹ Nathaniel Knight, „Grigor’ev in Orenburg, 1851-1862: Russian Orientalism in the Service of Empire?”, *Slavic Review*, 59.1, 2000, 74.

rasial al diversității umane; concentrarea disproporționată asupra Rusiei în dauna cercetărilor „globale”; atitudinea rezervată a etnografilor ruși față de elementele de „psihologie a popoarelor”; inexistența componentei „antropologice” (în sens european general acceptat) etc. În general, se remarcă tendința spre observarea imediată și directă a „vieții cotidiene” a obiectului de studiu (sugerată și prin noțiunea complexă de *byt*, care include întreaga paletă de caracteristici „cotidiene” ale unui grup social și care nu are echivalent în alte limbi europene). Se pare că etnografia rusă se caracterizează printr-o accentuată tendință spre „obiectivitate”, în comparație cu disciplinele similare din Occident. Totuși, aceste trăsături se datorează circumstanțelor apariției și dezvoltării instituționale și sunt sugestive mai ales pentru latura academică a preocupărilor etnografice. De fapt, observațiile etnografice în perioada imperială nu erau nici pe departe apanajul „etnografilor savanți”, ci se extindeau „pe orizontală” în domeniile literaturii, geografiei, statisticii și folclorului, care în Rusia au fost mult timp nediferențiate și aproape coincideau cu dezvoltarea preocupărilor literare în sensul larg. Aici se cuvine să amintim importanța literaturii ca „înlocuitor” și supapă pentru dezbaterile politice și „opinia publică”. În perioada inițială, literatura a exercitat un rol similar și în domeniul etnografiei. Nu întâmplător, prima lucrare de sinteză consacrată istoriei etnografiei ruse îi aparține lui A. N. Pypin, critic literar și istoric al ideilor (în special literare). Opera sa în 4 volume, scrisă între 1881 și 1888 și publicată între 1890 și 1892, deși remarcabilă prin bogăția materialului factologic, reprezintă, de fapt, o istorie polemică a „spiritului public” din Rusia, care, în opinia autorului, s-a făcut remarcat prin preocupările pentru conceptul de *narodnost'* (în acest caz, se are în vedere „esența populară”). Pe de o parte, autorul reacționează împotriva concepției oficiale „Ortodoxie, Autocrație, Naționalitate” (*narodnost'*, în limbajul oficial, însemnând mai curând „autenticitate populară”). Pe de altă parte, Pypin atacă virulent tendința slavofilă de accentuare a unicității și irepetabilității experienței ruse și găsește în preocupările etnografice „serioase” o alternativă demnă de luat în seamă. De pe poziții liberale, el caută să demonstreze progresul „conștiinței de sine” a națiunii, la care se reduce, în opinia sa, etnografia rusă. Pentru a clarifica schema sa explicativă, e suficient un citat: „Faptele în care s-a exprimat năzuința noii educații și științe către studierea vieții populare [*narodnosti*] și, în același timp, către îmbunătățirea situației maselor poporului, într-un cuvânt, către construirea unei vieți naționale, cu adevărat complete și conștiente, către ceea ce se numește conștiință de sine a poporului – aceste fapte sunt răspândite pe întregul câmp al istoriei civilizației noastre [*prosveshcheniya*] din ultimele două secole”.² Astfel, într-o

² A.N. Pypin, *Istoriia russkoi etnografii*. T. I. *Obshchii obzor izucheniia narodnosti i etnografiia velikorusskaia* [Istoria etnografiei ruse. Privire generală asupra studierii poporului și etnografia Rusiei Mari, vol. I] (St. Petersburg, 1890), 17.

evoluție aproape hegeliană, „conștiința de sine a poporului” s-a manifestat treptat în lucrările tuturor celor preocupați de „esența poporului”. Deși în ultimele două volume autorul descrie și observațiile etnografice asupra „periferiilor” imperiului (Caucaz, Asia Centrală, Belarus, Siberia), este clar că pentru Pypin, ca și pentru majoritatea contemporanilor săi, „studierea poporului” semnifica, în primul rând, observațiile asupra etnicilor ruși. Aceasta este o caracteristică generală în etnografia celei de a doua jumătăți a secolului XIX. „Rusocentrismul” etnografic nu presupune o lipsă de atenție pentru popoarele „neruse”. Acest fenomen este o consecință a dezbaterilor aprinse privind calea pe care trebuia s-o urmeze etnografia din Rusia, despre care vom vorbi mai jos.

Lucrarea dată reprezenta singura încercare de sinteză a istoriei acestei discipline, cel puțin până la mijlocul deceniului 7 al secolului XX, când a apărut monografia lui S. Tokarev „Istoria etnografiei ruse”.³ Interesantă este continuitatea perioadei imperiale și a celei sovietice în privința priorităților și particularităților cercetărilor în acest domeniu. Deși etnograful sovietic este atent la influențele contextului european asupra evoluției „etnografiei” (în sens îngust) din Rusia și discută impactul evoluționismului sau „pozitivismului” în acest domeniu, impresia unei discipline autosuficiente și autarhice este foarte puternică. Acest fapt se datorează nu numai bine cunoscutei tendințe din perioada sovietică de a sublinia independența sau chiar „primatul” „științei ruse”, ci și concentrării asupra „studierii poporului simplu” prin observare directă, cu o minimă încercare de teoretizare a investigațiilor etnografice. De altfel, autorul recunoaște explicit continuitatea preocupărilor etnografice anterioare și posterioare anului 1917, chiar dacă introduce unele diviziuni arbitrare în comunitatea academică rusă din secolul XIX (de exemplu deosebirea dintre elementele „liberale” și „revoluționar-democrate”), plătind tribut ideologiei oficiale.⁴ În ultimii ani, cercetarea istoriei etnografiei ruse a fost impulsionată de contribuțiile valoroase și originale ale câtorva istorici americani care au încercat, pe de o parte, să elucideze controversele și etapele instituționalizării disciplinei etnografice în Rusia imperială (este vorba, în primul rând, de lucrările lui Nathaniel Knight),⁵ iar, pe de altă parte, să examineze problemele pe care le aveau autoritățile și primii practicieni ai etnografiei în a concepe, manipula și controla diversitatea imensă a etniilor din cuprinsul im-

³ S.A. Tokarev. *Istoriia russkoi etnografii* [Istoria etnografiei ruse] (Moscova: Nauka, 1966).

⁴ Ibidem, 14-16.

⁵ Nathaniel Knight, *Constructing the Science of Nationality: Ethnography in Mid-Nineteenth Century Russia* (teză de doctorat, Columbia University, 1994) și rezumatul acesteia: N. Knight, „Science, Empire and Nationality: Ethnography in the Russian Geographical Society, 1845-1855”, in *Imperial Russia. New Histories for the Empire*, ed. by J. Burbank and D. Ransel (Bloomington: Indiana University Press, 1998), 108-147.

perilului (în special în lucrările lui Yuri Slezkine și Robert Geraci).⁶ Presupoziția fundamentală a tuturor acestor cercetări este legătura strânsă dintre preocupările intelectuale ale precursorilor, fondatorilor și experților în etnografie și interesele imperiului, științei sau națiunii.

Dilema centrală a etnografiei ruse din secolul XIX poate fi studiată cel mai bine prin prisma acestei relații tripartite. În mod convențional, etapele dezvoltării etnografiei din Rusia în această perioadă pot fi reprezentate ca o evoluție de la „știința pură” (dedicată clasificării, divizării și înțelegerii categoriilor nou-create) la „știința imperială”, subordonată validității universale a progresului, în cadrul căreia imperiul era reprezentat ca o „locomotivă” a modernizării și civilizației. Aceste perioade coincid, în mare, cu a doua jumătate a secolului XVIII (principala agenție de promovare a observărilor științifice fiind Academia de Științe din Petersburg) și, respectiv, cu prima jumătate a secolului XIX, până la fondarea și începutul activității Societății Geografice Ruse – primul centru specializat de cercetări etnografice. În fine, a treia perioadă, deși nu marchează o ruptură totală cu tradiția anterioară a „etnografiei imperiale” (care studia în special popoarele „exotice” sau „înapoiate” în scopuri pur cognitive și „arheologice”), se distinge prin accentul pus pe națiune (sau „etnie”) ca obiect privilegiat de studiu. Etnografia, în consecință, se transformă dintr-o disciplină „obiectivă” și exactă, în sens iluminist, într-o știință a „esenței populare”, având drept sarcină primordială studierea acelor sfere ale cotidianului în care se manifestă această esență. Cu toate că interesul față de popoarele „neruse” nu dispăre în această perioadă, la nivel central, reprezentat de Societatea Geografică Rusă, prioritate i se acordă etnografiei „ruse”, adică studierii detaliate a „națiunii imperiale”. Totuși, societățile științifice regionale sau locale, deși colaborează activ cu Societatea Geografică, formulează propriile principii și agende de lucru, care deseori erau în contradicție cu tendințele „rusocentriste” ale Societății din St. Petersburg.

În prima etapă, a sistematizării observațiilor etnografice, modelul vest-european a fost cel care a oferit eșafodajul „științific” (în sensul acestui termen din secolul XVIII) necesar pentru a construi o nouă viziune despre lume, structurată pe conceptele de „curiozitate”, „utilitate” și „bine public”.⁷ De altfel, în ceea

⁶ Y. Slezkine, *Arctic Mirrors. Russia and the Small Peoples of the North* (Ithaca: Cornell University Press, 1994); Y. Slezkine, „Naturalists versus Nations: Eighteenth-Century Russian Scholars Confront Ethnic Diversity”, *Representations*, 47, 1994, 170-195; R. Geraci, „Ethnic Minorities, Anthropology, and Russian National Identity on Trial: The Multan Case, 1892-1896”, *Russian Review* 59, 2000, 530-554.

⁷ Y. Slezkine, „Naturalists versus Nations”, apud traducerea rusă: Y. Slezkine, „Naturalisty i natsii: russkie uchenye XVIII veka i problema etnicheskogo mnogoobrazia”, *Rossiiskaia imperiia v zarubezhnoi istoriografii: raboty poslednih let* [Imperiul Rus în istoriografia străină: lucrări recente], ed. P. Werth, P. S. Kabytov, A. I. Miller (Moscova: Novoe izdatelstvo, 2005), 121-122.

ce privește conștientizarea diversității etnice, aceste principii au înlocuit criteriul „profitului” ca element de bază al evaluării popoarelor vecine Rusiei sau incluse deja în componența noului imperiu al lui Petru cel Mare. Universul conceptual al noilor colaboratori ai statului reformator, fie ei străini de origine sau ruși școliți în instituții occidentale, era astfel adus în concordanță cu „spiritul vremii” și integrat în sistemul „universal” (adică european) al cunoașterii. Aceasta presupunea, în primul rând, „civilizarea” teritoriului rus și a popoarelor din cuprinsul acestuia, adică, în primul rând, crearea unei nomenclaturi și ierarhii transparente și clare a diversității umane, în spiritul lui Linnaeus.⁸ Confuzia în privința criteriilor de clasificare a comunităților din interiorul și din vecinătatea Imperiului Rus a dus la o multitudine de încercări de a ierarhiza popoarele conform unor criterii în aparență „obiective”, dar, bineînțeles, construite de predilecția sau imaginația cercetătorului. Astfel, s-a încercat găsirea unui „numitor comun” prin invocarea denumirii, a habitatului natural (teritoriului) și, în fine, a „obiceiurilor” și „conformării față de legea naturii” (în acest caz, se accentuau în special tradițiile de alimentare, viața cotidiană în general, credință etc.). În concordanță cu același „spirit al vremurilor”, privirea savanților trimiși de Academia din Petersburg pentru descoperirea „ținuturilor necunoscute” sau pentru „ordonarea” cunoștințelor despre cele mai bine studiate se îndrepta, cu o echidistanță explicită și întemeiată pe „identitatea naturii umane”, asupra tuturor „obiectelor” observate. Ierarhiile din interiorul „ordinii naturale” nu presupuneau, în general, aprecieri valorice, ci erau menite să precizeze doar metodele și criteriile „neutre” de clasificare a popoarelor. Acest lucru nu însemna nici pe departe absența elementelor de „caracterizare psihologică” a comunităților etnice observate. Dimpotrivă, aceleași cerințe ale „obiectivității” îi determinau pe „naturaliștii” ruși (geografi, etnografi și geologi în același timp) să recurgă la sintetizarea chintesenței „caracterului” unor etnii în imagini extrem de cuprinzătoare, care însă trebuiau să posede caracterul și autoritatea unor judecăți savante. Din anchetele extrem de detaliate, cu care erau echipate expedițiile trimise de Academia de Științe din Petersburg în diverse regiuni ale Imperiului Rus sau chiar în ținuturile vecine cu acesta, se poate deduce că de cele mai multe ori „caracterul” popoarelor era evaluat pe baza gradului de avansare pe calea „Luminilor”. Ca exemplu deosebit de relevant, într-o astfel de anchetă se constata că „moldovenii nu cunosc nimic din științele și artele [moderne]”⁹ (se are în vedere Principatul Moldovei în timpul ocupației ruse din 1787-1791). După cum conchide același Slezkine, „asimetria în arhitectura trăsăturilor naționale nu constituia singura și nici principala problemă a clasificatorilor ruși din secolul XVIII. Principala problemă era [...] faptul [...] că nici una din aceste trăsături nu putea

⁸ Ibidem, 124.

⁹ Ibidem, 137.

deveni un resort universal pentru o nomenclatură etnică atotcuprinzătoare”.¹⁰ Ca urmare, a fost nevoie de cristalizarea unui nou criteriu – clasificarea conform familiilor lingvistice. Acest criteriu, în diverse forme, a rămas operațional în etnografia rusă până în perioada contemporană. Se poate afirma că până la începutul secolului XIX observațiile etnografice nu au depășit etapa de „probe și greșeli”, alternând între necesitatea de a descoperi adevăruri „universal valabile” și insuficiența cunoștințelor pe baza cărora puteau fi ele enunțate. O problemă pe care trebuia s-o rezolve etnografia secolului XIX era depășirea acestei intolerabile diversități care împiedica guvernarea eficientă a unui imperiu multinațional prin consolidarea sentimentului național rus și definirea trăsăturilor a ceea ce însemna „esența populară rusă”. Dacă etnografii secolului XVIII se aflau în serviciul statului în virtutea necesității cunoașterii practice a teritoriilor imperiului și a „binelui comun”, întruchipat de progresul promis de această cunoaștere, în secolul următor știința va fi pusă în serviciul „poporului”, care treptat se va transforma în element legitimizator al autorității imperiale. Însă, după cum s-a remarcat, „dificultățile ruse” în acest sens erau „deosebit de persistente: cea mai mare parte a «sfântului pământ al Rusiei» era compusă din periferii [neruse]”.¹¹

Către jumătatea secolului XIX, conflictul între paradigma „universalistă” de inspirație iluministă și tendința „organicistă”, care interpreta știința ca pe o datorie civică și patriotică față de propria națiune, s-a conturat foarte clar în cadrul nou-fundatei Societăți Geografice Ruse. Atât caracterul ei semioficial, cât și importanța pe care a avut-o această instituție în extinderea rețelelor locale de colectare și analiză a materialului etnografic (și în cazul Basarabiei) justifică analiza atentă a scopurilor și curentelor din interiorul ei. Societatea Geografică (din 1849 – Imperială) Rusă a luat ființă la inițiativa unui grup compus în principal din savanți de origine etnică germană, care doreau crearea unei instituții academice specializate cu scopul de a intensifica comunicarea cu instituțiile similare din Occident și de a „extinde” preocupările academice în domeniile geografiei, etnografiei și „statisticii” (în sensul de atunci, foarte larg, al cuvântului). În consecință, noua instituție, care își propunea să antreneze în lucrările sale atât savanți, cât și voluntari fără educație de profil, trebuia să răspundă unor scopuri specializate de „propagare” a disciplinelor „geografice” și să servească statul imperial și autocrația prin ridicarea prestigiului științific al Rusiei în străinătate.¹² Această viziune

¹⁰ Ibidem, 140.

¹¹ Ibidem, 147.

¹² Knight, „Science, Empire and Nationality...”, apud traducerea rusă: N. Knight, „Nauka, imperiia i narodnost’: etnografiia v Russkom geograficheskom obshchestve, 1845-1855”, in *Rossiiskaia imperiia v zarubezhnoi istoriografii: raboty poslednih let* [Imperiul Rus în istoriografia străină: lucrări recente], ed. P. Werth, P. S. Kabytov, A. I. Miller (Moscova: Novoe izdatelstvo, 2005), 158.

era însă contestată vehement de un alt curent din interiorul aceleiași organizații, susținut de un grup de importanți funcționari ai administrației centrale, care mai târziu vor juca un rol deosebit în conceperea și aplicarea reformelor din perioada 1860-1870 (așa-numiții „burocrați luminați”). Aceștia au intuit imediat șansa unică pe care le-o oferea o astfel de organizație pentru îndeplinirea planurilor lor „reformatoare” prin implicarea unei părți din „societatea civilă” în activitățile ei, precum și prin informația despre starea actuală a „poporului” pe care ar fi adunat-o colaboratorii Societății din secțiile etnografică și statistică.¹³ Instituția în cauză era oricum subordonată „rațiunii de stat”, dar inițiatorii și colaboratorii ei vedeau în mod absolut diferit esența și rolul Societății în cadrul acestei scheme.

Concretizarea acestor divergențe este ilustrată perfect de conflictul deschis, care a izbucnit peste câțiva ani după fondarea Societății, dintre Karl von Baer, unul dintre fondatori și primul președinte al secției etnografice a acesteia, și Nikolai Nadejdin, un intelectual și scriitor rus care s-a consacrat studiilor de etnografie după o perioadă de exil în Siberia, activând, în paralel, în administrația imperială. Într-un sens mai restrâns, diferențele conceptuale dintre cei doi protagoniști ai dezbaterii „se reduceau la distincția tradițională din mediul academic german între *Volkskunde*, studierea propriului popor, și *Völkerkunde*, adică studierea altor popoare”.¹⁴ Dacă, în opinia lui Baer, etnografia era, prin excelență, știința despre imperiu, atunci pentru Nadejdin, la fel de clar, etnografia nu putea fi decât „știința națiunii”. Baer interpreta esența statului așa cum era ea văzută în Epoca Luminilor, acesta nefiind decât un „reprezentant al iluminismului general-european, care era un promotor al civilizației pentru popoarele primitive aflate sub suveranitatea sa”.¹⁵ Fiind un adept convins al progresului și triumfului rațiunii, Baer avea o opinie bine determinată despre ceea ce trebuia să însemne etnografia în Imperiul Rus: „Acele popoare ale căror particularități erau deosebit de amenințate de progresul lor pe calea civilizației trebuiau să constituie obiecte imediate de studiu, pentru a anticipa momentul în care culturile lor vor fi pierdute definitiv pentru umanitate”.¹⁶ Nadejdin, dimpotrivă, accentuând menirea „patriotică” a societății, sublinia că „în Rusia, care în starea sa măreață din prezent există ea însăși ca o lume aparte, uriașă, principalul obiect al atenției noastre trebuie să fie ceea ce face anume ca Rusia să fie Rusia [și nimic altceva] – adică «omul rusesc!»”.¹⁷ Ca să nu lase niciun dubiu în privința priorităților viitoarei cercetări etnografice, Nadejdin preciza definiția „etnografiei rusești”: „...totalitatea trăsăturilor

¹³ Ibidem, 160.

¹⁴ Ibidem, 167.

¹⁵ Ibidem, 167.

¹⁶ Ibidem, 168.

¹⁷ Ibidem.

distinctive, umbrelor și nuanțelor care condiționează ființa distinctă, autonomă a umanității [în Rusia] sau, cum se spune la noi de obicei, «a esenței populare ruse» [*narodnost'*]; dacă ar fi să spun chiar mai concis, o *Etnografie* propriu-zis *Rusească*.¹⁸ Pentru Baer, etnografia reprezenta un hibrid de geografie și anatomie comparată, în timp ce Nadejdin plasa națiunea în centrul întregului său sistem, nu numai în ceea ce privește obiectul de studiu al etnografiei, ci și organizarea științelor, în general, care aveau relevanță pentru el doar în măsura în care erau organizate conform criteriului național (această trăsătură a persistat până în perioada sovietică, deși criteriile de legitimare a științei se schimbaseră între timp). După cum conchide Knight, „concepțiile lui Nadejdin despre etnografie reprezentau un amalgam al gândirii speculative și empirice, în cadrul căruia, sub aureola autorității științifice, erau camuflate tendințe ale naționalismului romantic”.¹⁹ În pofida acestei „profesiuni de credință”, viziunile acestui intelectual rus sunt extrem de complexe, conținând o apreciabilă doză de disimulare, frazeologie „patriotardă” și trimiteri periodice la doctrina „naționalității oficiale”, lansată de Serghei Uvarov. Acest lucru îngreunează aprecierea convingerilor sale. A. Pypin, într-un capitol din lucrarea sa de sinteză consacrat special lui Nadejdin, subliniază că

Nadejdin nu era nici occidentalizant, nici slavofil; nu era occidentalizant, fiindcă blama influența occidentală ca pe o simplă „imitație”, care însă mai avea multe lucruri de făcut, și proclama „esența populară” [*narodnost'*], în trăsături uneori excesiv de primitive; dar nu era nici slavofil, fiindcă era, în mod evident, un raționalist, nu avea nici o venerație pentru Rusia veche și se închina în fața lui Petru cel Mare. Dar ambele curente parcă gestau în interiorul său și ambele, mai târziu, ar fi putut să găsească puncte de tangență cu opiniile sale.²⁰

În ciuda acestei complexități în viziunile celui care avea să-i succedă lui Karl von Baer în fruntea secțiunii etnografice a Societății Geografice Ruse în 1848, curentul reprezentat de el a prevalat în cele din urmă și s-a impus în perioada 1860-1870 în mediile academice. Chiar dacă latura „universalistă” nu a fost înăbușită cu totul în investigațiile etnografice (iar în anii '80 ai secolului XIX a primit un nou impuls din partea teoriilor evoluționiste de proveniență occidentală), marginalizarea acesteia de către tendința „naționalizantă” a avut repercusiuni majore asupra imaginii popoarelor „neruse” din Imperiu și asupra rolului etnografiei printre celelalte „științe socioumane”. Imperiul era din nou compus dintr-o multitudine de etnii „discrete”, dar standardul implicit de comparație nu mai era „universal”, ci, mult mai explicit, rus (în sensul lui Nadejdin). Într-un fel, dacă despre „naționalizarea” practicilor și politicilor imperiale se poate vorbi, cu precădere,

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, 172.

²⁰ A.N. Pypin, *Istoriia russkoi etnografii*, 233-275 (în special p. 264).

începând cu deceniul 9 al secolului XIX, în etnografie același proces a avut loc cel puțin cu două decenii mai devreme, dar nu în termeni absoluți. Dualitatea între modelul „imperial” și „național” în etnografia rusă a persistat totuși și permite contextualizarea experienței basarabene cu o mai mare precizie. În continuare, voi discuta atât particularitățile cazului basarabean, subliniind în special contribuția instituțiilor oficiale la studierea „etnografică” a regiunii, cât și aplicarea modelului „orientalismului”, propus de Edward Said, în cazul Imperiului Rus.

Sub aspect istoriografic, problema studierii etnografice a provinciei anexate la 1812 a fost tratată extrem de lapidar și destul de superficial, în special în perioada sovietică. Analiza „istoriei etnografiei moldovenești” din secolul XIX (noțiune menită să camufleze poziția „subalternă” a Basarabiei ca obiect de observare a „materialului etnografic”) avea drept scop evidențierea tradiției de „colaborare a popoarelor moldovenesc, rus și ucrainean”²¹, care s-ar fi manifestat și în domeniul studiilor etnografice, mai târziu și la nivel instituțional. Preocupările privind „cercetările etnografice ale moldovenilor” din Basarabia reprezentau, în cel mai bun caz, inventare destul de detaliate ale diverselor lucrări cu caracter general dedicate Basarabiei în secolul XIX și începutul secolului XX, în care istoricii „sovietici moldoveni” urmăreau elementele descriptive catalogate drept „etnografice” (conform criteriilor deja încetățenite în mediul academic rus) și încercau să prezinte evoluția etnografiei locale sub forma unei dezvoltări progresive, începând de la observații disparate și nediferențiate până la investigațiile întreprinse sub egida societăților științifice de nivel central (Societatea Geografică Rusă) sau local (Societatea de Istorie și Antichități din Odesa, fondată în 1839)²². Singura lucrare de sinteză care se ocupă în special de problematica interacțiunii dintre „știința etnografică moldovenească” și contribuția „cercetătorilor ruși” în acest domeniu în perioada 1812-1917, apărută în 1986²³, nu depășește această abordare pur descriptivă și „evoluționistă” *sensu stricto*, prezentând aceeași imagine a progresului

²¹ V.S. Zelenciuk, *Naselenie Bessarabii i Podnestroviia v XIX veke* [Populația Basarabiei și Transnistriei în secolul al XIX-lea] (Kishinev: Știința, 1979).

²² Printre cele mai „reprezentative” mostre ale acestei abordări se pot menționa articolele și studiile aceluiași V. Zelenciuk, „autoritatea” necontestată în domeniul etnografiei „moldovenești” din perioada sovietică: M.I. Salmanovich și V.S. Zelenciuk, „Etnograficheskaiia literatura o moldavanah [Literatura etnografică despre moldoveni]”, *Sovetskaia etnografiia* 3, 1954; V. S. Zelenciuk, „Osveshchenie narodnoi kul'tury i byta moldavan v etnograficheskoi literature [Reflectarea culturii populare și a vieții cotidiene a moldovenilor în literatura etnografică]”, *Izv. Mold. filiala AN SSSR* 4 (1956); Idem, „Etnograficheskoe izuchenie naseleniia Moldavii [Studierea etnografică a populației Moldovei]”, *Sovetskaia etnografiia* 4, 1976.

²³ O.S. Luk'ianetș, *Russkie issledovateli i moldavskaia etnograficheskaiia nauka v XIX - nachale XX v.* [Cercetătorii ruși și știința etnografică moldovenească în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX] (Kisinev: Știința, 1986).

neîntrerupt al „științei etnografice” care ar fi dus, către începutul secolului XX, la „afirmarea etnografiei ca o disciplină științifică autonomă”²⁴ la nivel local. Totuși, din examinarea atentă a datelor empirice conținute în aceste lucrări se poate deduce specificul „materialului etnografic” basarabean în raport cu tendințele generale ale preocupărilor etnografice din Imperiul Rus, descrise mai sus.

În opinia mea, cea mai importantă particularitate a atitudinii etnografilor ruși (fie ei amatori sau specialiști) față de populația autohtonă a Basarabiei a fost persistența pentru o perioadă extrem de îndelungată a paradigmei „universaliste” în aprecierea și „observarea” fenomenelor etnografice din regiune. Cel puțin până în anii '90 ai secolului XIX, interesul „centrului” pentru populația basarabeană în domeniul etnografic reprezenta acea „știință imperială” pentru care pleda Karl von Baer în polemica sa cu Nadejdin. Deși ar fi pripit să generalizăm această tendință, am putea afirma că studierea „moldovenilor” se efectua, pe de o parte, conform criteriului „vieții cotidiene” (*byt*), care era privit însă, la fel ca în cazul rușilor, nu ca o totalitate de elemente disparate, ci ca un „cod” care ar permite decriptarea „esenței naționale” a acestui grup etnic. Astfel, în mod paradoxal, abordarea „națională” nu a însemnat neapărat, în cazul popoarelor „neruse,” accentuarea tendințelor „rusificatoare” (la nivel discursiv, desigur), ci legitimizarea „principiului național” în etnografie. În consecință, Imperiul Rus se transforma treptat, în viziunea unor etnografi, într-un conglomerat de „entități naționale” care, deși într-un viitor nebulos, ar fi trebuit să cedeze presiunii „civilizatoare” a „națiunii dominante”, nu mai reprezentau un simplu „material etnografic”, ci „entități organice” a căror esență le permitea să fie comparate cu „esența populară rusă”. Pe de altă parte însă, „moldovenii” sau „românii din Basarabia” erau priviți ca un „material arheologic”, ca o „națiune fără istorie”, care își pierduse „vitalitatea” și trebuia studiată și ca un „anacronism”²⁵. Ambiguitatea discursului provenind din „centru” era determinată, pe de o parte, de competiția dintre cele două viziuni la nivelul Societății Geografice Ruse și, pe de altă parte, de comparația implicită (uneori și explicită) a situației basarabenilor cu cea a românilor din „Regat”, care semnificau „absentul prezent” din majoritatea lucrărilor rusești consacrate Basarabiei. Discursul „științei oficiale” ruse, aureolat de autoritatea „cunoașterii specializate”, nu era mai puțin ambivalent decât cel oficial. Totuși, începând din deceniul 9 al secolului XIX, unele lucrări de „popularizare” erau mult mai consecvente în vehicularea necesității „rusificării” [*obrusenie*] populației autohtone și căutau să

²⁴ Ibidem, 92.

²⁵ Aceste două laturi se împletesc în mod curios în cele mai interesante și ample lucrări „statistice” despre Basarabia, cum ar fi cea a lui A. Zașciuk, *Materialy dlia geografii i statistiki Rossii. Bessarabskaia oblast'* [Materiale privind geografia și statistica Rusiei. Regiunea Basarabia] (1862), despre care vom vorbi și mai jos, sau în binecunoscuta carte a lui L. Casso.

depășească dilema legitimării „drepturilor ruse” asupra Basarabiei prin negarea „alterității” românilor basarabeni.²⁶ Chiar dacă Basarabia constituia, fără îndoială, un „obiect” al „discursului dominant” rus, esența acestui discurs era mult mai puțin unitară și mult mai inconsecventă decât se crede în mod obișnuit. Etnografia rusă, deși reprezenta un instrument „privilegiat” al „cunoașterii imperiale” și un mijloc prin care statul imperial își putea observa supușii „de la distanță”, era totodată un factor destabilizator pentru unitatea sa, prin atenția pe care o acorda diversității umane din interiorul imperiului.

O altă trăsătură care ar explica această complexitate a cazului basarabean este specificul instituțional în cadrul căruia funcționau „etnografii profesioniști” la nivel local. În pofida încercărilor de a coordona investigațiile etnografice din regiune, implicarea directă a Societății Geografice Ruse în promovarea etnografiei în Basarabia era minimă. Dacă la nivel conceptual (stabilirea cadrului cercetării, elaborarea anchetelor specializate etc.) secțiunea etnografică a Societății avea un rol preponderent, la etapa practică a colectării și analizei datelor descentralizarea era mult mai evidentă. O explicație a acestui fenomen ar putea fi implicarea Societății de Istorie și Antichități din Odesa în cercetările de profil. Această instituție, chiar dacă avea și ea un rol deloc neglijabil în „serviciul statului rus”, a dat dovadă de o flexibilitate și sensibilitate mai mare față de particularitățile locale, ceea ce a permis elaborarea, în cadrul ei, a unor agende de lucru mai puțin influențate de „paradigma naționalizantă” a lui Nadejdin²⁷. Deși latura „arheologică” a activității acesteia presupunea și interesul față de „artefactele” materiale și spirituale ale populației autohtone (în sensul „arhaizant” al acestui termen), tendința de bază a colaboratorilor instituției era mai curând caracteristică „observării nepărtinitoare” a „poporului”, fără excesele romantice ale adeptilor lui Nadejdin (care totuși a colaborat direct cu această Societate în anii '40 ai secolului XIX).

Un ultim factor care a contribuit la influența mai redusă a „paradigmei naționalizante” în cazul Basarabiei a fost importanța laturii „statistice” în investigațiile etnografice. Cu toate că „statistica” în contextul Imperiului Rus era apanajul funcționarilor militari, în special al ofițerilor atașați Statului Major, specificul educației și „eticii militare” din armata rusă (multă vreme cea mai puțin „naționalizată” instituție imperială) îi făcea mai puțin sensibili la elementele „metafizice” și organiciste caracteristice concepției „naționalizante”. În plus, „statistica” era mult mai interesată de descrierea „obiectivă” a faptelor observate și mai puțin de descoperirea trăsăturilor „esenței” populare. Cu toate acestea, în lucrările statistice special consacrate „Noii Rusii” și Basarabiei (de exemplu studiile lui Skalkov-

²⁶ Despre „incomoditatea” unor astfel de opere pentru istoriografia sovietică vezi unele indicii în privirea critică (sigur, foarte timidă) din lucrarea: Luk'ianet, *Russkie issledovateli*, 70.

²⁷ Vezi descrierea rolului acestei instituții la Luk'ianet, *Russkie issledovateli*, 34-38.

ski, Daragan și, mai ales, ale lui Zașciuk)²⁸ materialele etnografice sunt destul de bine reprezentate atât cantitativ, cât și la nivelul metodelor de colectare și analiză. Deși nu lipsesc „judecățile de valoare” sau aprecierile subiective (obișnuite în epocă), aceste lucrări nu sunt afectate de „bătăliile” conceptuale care erau în toi în Societatea Geografică Rusă în această perioadă, preferând abordarea tradițională a „științei imperiale”. Colaborarea la nivel local între acești „statisticieni” și Societatea Geografică nu însemna transferarea automată la „periferii” a cadrului teoretic care se cristaliza simultan la Petersburg. Implicarea ulterioară a Comitetului Statistic Regional din Basarabia în observațiile etnografice nu a modificat substanțial situația, „statisticienii” continuând să modereze impactul „paradigmei naționalizante” și să servească, în același timp, interesele statului imperial birocratic chiar la etapa când acesta din urmă nu mai era atât de sigur de esența și rostul său în „epoca naționalismului”.

„Nesincronizarea” științei cu interesele imperiului, dar și strânsa legătură dintre ele, evidențiate în cazul Basarabiei, sugerează o ultimă problemă care este totodată mai îngustă și mai cuprinzătoare decât relația dintre „știință” și „imperiu”. Problema dată e legată de aplicabilitatea schemei lui Edward Said la experiența imperială rusă. Dacă în cazul Basarabiei elemente de „orientalizare” a autohtonilor se întâlnesc destul de frecvent în diverse surse documentare, justifică oare aceasta folosirea modelului acestui autor în cazul Imperiului Rus? Nu cad oare adepții prea entuziaști ai „Orientalismului” lui E. Said în capcana „determinismului teoretic”? O polemică foarte sugestivă în acest sens a fost provocată de un articol al lui Nathaniel Knight, publicat într-o revistă de specialitate în primăvara anului 2000.²⁹ Axându-și argumentele în mod explicit pe relația dintre „orientalism” ca demers științific și activitatea în serviciul „expansiunii imperiale”, Knight pune la îndoială atât „universalitatea” cadrului conceptual al lui Said, cât și orice legătură directă între interesele „orientaliștilor” ruși și cele ale statului imperial. Exemplul ales de el, cel al lui Vasili Grigoriev, unul dintre cei mai convinși adepți ai doctrinei lui Nadejdin, îi servește pentru a contrasta idealurile și năzuințele intelectualilor „naționalizanți” cu interesele expansiunii Rusiei. „În ce măsură, se întrebă Knight, s-a inspirat și a facilitat orientalismul rus, în calitate de proiect de construcție națională, ideologia și practica dominației imperiale?”³⁰ Răspunsul autorului este destul de rezervat și, în final, negativ. El afirmă: „După cum

²⁸ A. Skal'kovski, *Opyt statističeskogo opisaniia Novorossiiskogo kraia* [Încercare de descriere statistică a ținutului Rusiei Noi], 2 vol. (Odessa, 1850-1853); M. Daragan, *Voenno-statisticheskoe obozrenie Rossiiskoi imperii. Bessarabskaia oblasti*. [Descriere generală militaro-statistică a Imperiului Rus. Regiunea Basarabia] (St.-Petersburg, 1849); Zașciuk, *Materialy*.

²⁹ Knight, *Grigor'ev in Orenburg*, 74-100.

³⁰ *Ibidem*, 80.

ne sugerează ideile lui Grigoriev, orientalismul rus lăsa un loc apreciabil pentru idiosincrasii, pentru opinii și activități care veneau în contradicție cu «interesele obiective» ale statului și chiar ale individului”.³¹ Autorul contestă valabilitatea universală a concepției lui Said, care ignoră prea multe „specificități” și excepții pentru a deveni un instrument util în cercetare. Insistența asupra „contextului” și a „studierii tărâmului practicii, și nu a metafizicii discursului”³² este alternativa propusă de Knight pentru a depăși schema prea rigidă, în opinia sa, a lui Said. Reacția față de aceste afirmații a venit de la un expert în istoria Asiei Centrale, Adeb Khalid, și a fost găzduită de o altă revistă de profil în toamna aceluiași an. În plus, tot acolo au fost publicate reacția lui Knight la critica viziunilor sale și o privire de ansamblu a Mariei Todorova asupra cazului rus.³³ Principala concluzie care se poate trage din continuarea polemicii este că, de fapt, subiectul controversei este legat de poziția ambiguă a Rusiei în relația cu Occidentul. Elementele „orientaliste” care se întâlnesc în discursul imperial rus, deși nu condiționează practica administrativă și atitudinea față de „neruși” (*inorodtsy*) în toate segmentele temporale și în toate spațiile intersubiective ale „conștientizării” Imperiului de către administratorii statului și supușii acestora, și-au lăsat amprenta și asupra autopercepției elitelor ruse. Divergențele dintre Knight și Khalid, după cum subliniază pertinent Maria Todorova, au motive mult mai adânci și se referă la preferința pentru „particularitate” sau „universalitate” în abordarea metodologică a problemelor de cercetare.³⁴ Khalid pledează, fără echivoc, pentru includerea Imperiului Rus în contextul european și privește sugestiile din „Orientalism” ca pe un îndemn la „deconstrucția” spațiilor tradiționale, inclusiv a „Occidentului”. Pentru el, Rusia nu este mai puțin „unică” decât orice alt stat european și, în consecință, ar trebui ca „mitul singularității Rusiei să se odihnească în pace”.³⁵ Knight însă vede în „orientalismul” lui Said un mecanism de „nihilism epistemologic” care împiedică pătrunderea în esența alterității și delegitimizează orice încercare de a penetra zidul „discursului”. Astfel, „universalismul” pentru Knight nu este altceva decât o camuflare a „nihilismului epistemologic”.³⁶ Clarificarea presupunțiilor celor doi oponenți ne indică și o posibilă soluție a acestei dileme prin

³¹ Ibidem, 99.

³² Ibidem, 100.

³³ Adeb Khalid, „Russian History and the Debate over Orientalism”, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 1.4, 2000, 691-699; Nathaniel Knight, „On Russian Orientalism: A response to Adeb Khalid” *Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History*, 1.4, 2000, 701-715; Maria Todorova, „Does Russian Orientalism have a Russian Soul?”, *Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History*, 1.4, 2000, 717-727.

³⁴ Todorova, *Does Russian Orientalism have a Russian Soul?*, 717-718.

³⁵ Khalid, *Russian History*, 698-699.

³⁶ Knight, *On Russian Orientalism*, 714-715.

folosirea lucrărilor lui Said și ale exegeților săi pentru a înțelege procesul de interdependență a construcției propriiei identități și a alterității. După cum am văzut și în cazul etnografilor ruși, studiul „celuilalt” deseori nu e decât pretextul pentru o mai bună înțelegere a „sinelui”. O concluzie demnă de luat în seamă în cazul dezbaterii de mai sus este că „întregul proces de inițiere a cunoașterii, de eforturi din partea subiectului de a cunoaște obiectul transformă chiar subiectul observator; astfel, noi rămânem cu o relație fundamental explicativă, hermeneutică”.³⁷ Așadar, în cazul aplicării modelului „orientalist” la experiența imperială rusă, ar trebui să se atragă atenția nu numai asupra practicilor „orientalizante”, ci și asupra semnificației acestui proces pentru „subiect”, adică pentru centrul imperial. O examinare mai atentă a „interstițiilor” și inconsecvențelor „discursului dominant” ar permite nuanțarea multor aprecieri, dar ar păstra un anumit echilibru între părțile implicate în el.

Etnografia rusă, deși prin excelență o „știință în serviciul statului”, a oscilat permanent între o tendință explicabilă spre „obiectivitate” și esențializarea unor „caracteristici etnice” care serveau autodefinirii „națiunii imperiale” în aceeași măsură ca și cunoașterii și manipulării „periferiilor”. În Basarabia, savanții și funcționarii ruși au fost în permanentă colaborare cu administrația, însă informația lor specializată a fost rareori direct relevantă pentru implementarea vreunui „proiect” de integrare a regiunii în ansamblul imperiului. Politica administrației a rămas în mare parte „reactivă”, chiar dacă tendința „naționalizantă” preva în luările de poziție ale unor experți sau funcționari. Până la urmă, „știința națiunii”, în care se transformase etnografia rusă după 1850, nu a reușit să reflecte interesele statului în măsura dorită de mulți dintre reprezentanții ei. Statul s-a dovedit prea „imperial” pentru a renunța definitiv la paradigma „universalistă”, care îi îndemna pe unii etnografi, chiar la începutul secolului XX, să privească la diversitatea umană în același mod, ca și predecesorii lor iluminiști – cu „ochiul nepărtinitor” al „științei pure”.

SUMMARY

The central dilemma of the 19th century Russian ethnography can be best investigated through the lens of the tripartite relationship between the interests of the imperial state, the Russian nation and the presumably “neutral” scientific ideals (in the latter case, following Western European models). The stages of development of Russian ethnography in this period could be conventionally represented within a scheme of evolution from “pure science” (dedicated to the classification, discrete separation and conceptualization of newly created categories) to the “imperial science,” subordinated to the concept of the universal validity of progress. Within this latter stage, the imperial state was repre-

³⁷ Todorova, *Does Russian Orientalism have a Russian Soul?*, 726-727.

sented as a vehicle of modernization and civilization. These first two periods can be identified as coinciding, respectively, with the second half of the 18th century (when the main agency for the promotion of scholarly observation was the Academy of Sciences in St. Petersburg), and with the first half of the 19th century until the founding and the initial stages of the functioning of the Russian Geographical Society. The third period, though it does not entail a total break with the previous tradition of “imperial ethnography” (whose particular emphasis was on the study of the “exotic” or “backward” peoples for purely cognitive and “archeological” aims), is distinguished by the prominent place it awards to the Russian “nation” (or the core “ethnic group”) as a privileged object of research. Consequently, ethnography is transformed from an “objective” and “scientific” discipline (according to the Enlightenment model) into a science of the “popular essence” (the *narodnost’*).

The duality between the “imperial” and “national” models of Russian ethnography persisted at least until the early 20th century. This implicit “competition” allows a more careful contextualization of the Bessarabian case and a fuller assessment of its peculiarities. The first such feature is the persistence, for a much longer period, of the “universalistic” paradigm in the investigation and the “observation” of ethnographic phenomena in the region. At least until the last decade of the 19th century, the interest of the “center” for the Bessarabian population from the ethnographic point of view represented the “imperial science” that was rejected by the Russian Geographical Society as far back as the late 1840s. Another feature that emphasizes the complexity of the Bessarabian case is linked to the institutional milieu within which the local “professional ethnographers” worked. Despite its consistent attempts to coordinate the ethnographic research agenda in the region, the direct implication of the Russian Geographical Society in the promotion of the “Russian agenda” in Bessarabian ethnography was minimal. A final factor that contributed to reduce the influence of the “nationalizing paradigm” in the Bessarabian case was the importance of the “statistical” dimension of ethnographical investigations. Though “statistics” in the context of the Russian Empire constituted an exclusive preoccupation of military officials, especially of the officers of the General Army Staff, the specificity of military education and “ethics” in the Russian army was hardly conducive to an acceptance of the “organicist” and metaphysical elements characteristic for the “nationalizing” doctrine of many Russian ethnographers. Ultimately, the “science of the nation,” that Russian ethnography gradually identified with after 1850, did not succeed in adequately serving the interests of the state to the extent envisaged by some of its proponents. The Russian state refused to entirely discard the “universalist” paradigm. This ambiguity still encouraged some ethnographers, in the early 20th century, to view human diversity in the same manner as their predecessors of the Enlightenment period – by means of the “unerring gaze” of “pure science.”